

НОРМА И ВАРИАНТ В СЪВРЕМЕННАТА РУСКА ПУНКТУАЦИОННА ПРАКТИКА

Някои проблеми при обучението по пунктуация на студенти русисти*

Търсенията на нови форми в организацията на учебния процес доведоха методистите до извода, че комплексно-концентричното разполагане на езиковия материал е най-ефективно при чуждоезиковото обучение. Това способства за решаването на редица научно-методически задачи. Подходът предполага определяне на централна зона (ядро) и периферийни зони при разпределянето на учебния материал. Филологът русист трябва свободно да владее руския език, да знае неговата система, да разбира и да умее да обясни механизмите на функционирането ѝ. Той е длъжен да усвои и използва много по-широк материал, отколкото нефилологът, занимаващ се с изучаване на чужд език – не само ядрото на езиковата система, но и периферията ѝ.

Следователно в обучението по пунктуация е целесъобразно да се говори за съставяне на поэтапен пунктуационен минимум. По време на предварителната работа по този проблем беше установено, че в рамките на общообразователните училища не се изучава руска пунктуация (изключение правят специализираните гимназии с изучаване на руски език). Проблемите на пунктуацията не са включени и в учебните програми за първи и втори курс на университетската специалност „Руска филология“. Съставянето на пунктуационен минимум има за цел да обхване и тези етапи от обучението. Това съответства на вече споменатия подход.

Началният етап трябва да включва усвояването на основни положения от пунктуационната практика. За целта е необходимо да бъдат подбрани такива пунктуационни ситуации [Пеньковский, Шварцкопф 1979: 6], които имат аналози в българската пунктуационна практика. Усложняването на материала трябва да се базира на прин-

* Публикувано в: Нормативна система на обществото. Част II. Доклади от Национална школа за млади научни работници и специалисти. Приморско, 15–19 септември 1985. София, 1986. С. 333–339.

ципа на последователен и ориентиран преход от елементарни към все по-сложни модели. От друга страна, усложняването трябва да се движи по пътя на преодоляване на границата между формалния и съдържателния аспект на езика [Золотова 1982: 130]. Ако например в началния етап от обучението пред учащия бъде фиксирана позицията на запетайка пред *что, который* и др. под. по аналогия с българската пунктуационна практика пред *че* и *който*, това не означава, че той е получил необходимия и достатъчен обем от знания за конкретната пунктуационна ситуация. В по-напреднал етап от обучението същата тази пунктуационна ситуация ще бъде обяснена, като се изясни значението и функцията на дадения препинателен знак от структурна, смислова и интонационна гледна точка. В завършващия етап от обучението възниква проблемът за норма и вариант. До този момент на студентите се предлага такъв учебен материал (изолирани изречения, адаптирани текстове), в който за дадена пунктуационна ситуация се определя единствено възможен препинателен знак.

През завършващия етап студентите русисти трябва да изучават употребата на препинателни знаци в разнородни от жанрово-стилистично гледище текстове; да правят пунктуационен анализ на същите; да усвояват умения и навици за бъдещата си педагогическа, преводаческа, редакторска, коректорска дейност. Следователно студентите русисти трябва да получат пълна и ясна представа за същността и принципите на руската пунктуация; да усвоят нейната системност, а също така полифункционалността на препинателните знаци, тяхната взаимозаменяемост, своеобразието в индивидуалното авторско използване, гъвкавостта на руската пунктуационна система.

Говорейки за норма и вариант в пунктуационната практика, трябва да отбележим, че именно поради съществуването на варианти и необходимостта от избор възниква проблемът за норма.

Още през XVIII век в „Российская грамматика“ на М.В. Ломоносов [Ломоносов 1952] в разделите „О знаках“ и „О правописании“ са изброени употребяваните препинателни знаци и са изложени правилата за тяхната употреба. От тогава до днес са публикувани не едно и две авторитетни лингвистични издания (граматики, учебници, справочници) по пунктуация, които са имали за цел да фиксират обектив-

но съществуващата на даден етап от развитието на езика норма и да представят правила за употреба на препинателните знаци. Наред с тези издания съществуват и такива от типа на „Трудные случаи пунктуации“ [Былинский, Розенталь 1961], които детайлно разглеждат разнообразните случаи на употреба на препинателни знаци в зависимост от действащите върху дадена пунктуационна ситуация фактори, а именно нерегламентираната употреба на препинателните знаци.

Причините за съществуването на нерегламентираната употреба могат да бъдат обединени в следните три групи:

- а) исторически изменения, настъпващи в пунктуационната практика;
- б) действие на смисловия принцип при употребата на препинателните знаци, в резултат на което възникват варианти в пунктуационното оформяне на текста, които са следствие от различното му възприемане;
- в) способност на съвременната пунктуация да придава на писмената реч разнообразни стилистични качества [Валгина 1978].

Нерегламентирана (факултативна, авторска) употреба на препинателни знаци не означава неправилна, грешна. Умението да се диференцира нерегламентирана от неправилна употреба, е една от задачите в обучението през завършващия етап. За да се постигне такова умение, е необходимо студентите да знаят, че езиковата система осигурява определени възможности за отклонение от пунктуационната норма [Горбачевич 1978: 31], т.е. може да се каже, че съществува система от норми [Костомаров, Леонтьев 1966: 9]. Такъв подход, естествено, не отрича пунктуационните норми, напротив, допуска само осмислени, обосновани отклонения, ако изобщо могат да бъдат наречени така. Тази система не дава точни константи, а определя пределните граници, в които реализацията на нормата свободно се колебае в зависимост от комуникативната задача. Съществуването на варианти и възможността за избор на знак съвсем не означава, че в една и съща пунктуационна ситуация са възможни няколко равноправни знака. Абсолютни пунктуационни синоними не съществуват [Розенталь 1984: 4]. Конкретната комуникативна задача определя избора на знака. С други думи, понятието „вариант“ съществува за

отвлечена позиция, като например разграничаване на частите на безсъюзно сложно изречение. В тази позиция могат да се появят: запетайка, точка със запетайка, двоеточие, тире. Но в конкретен текст, в конкретна пунктуационна ситуация понятието „вариант“ губи своето значение, тъй като там е необходим строго определен препинателен знак, който отговаря на изискванията на структурния, смисловия и интонационния принцип на съвременната руска пунктуация. Ще поясня казаното с пример: *На заре лишь заяц крадется к норе и, прыгая назад, вперед, свой след запутанный кладет; иногда, во тьме ночной, раздастся псов протяжный вой, когда, голодный и худой, обходит волк вокруг гумна* (М. Лермонтов). В това изречение повечето препинателни знаци са структурно обусловени, те изпълняват функция на структурен разграничител: фиксират границите на частите на безсъюзното сложно изречение, отделят подчинената част от главната в сложното съставно изречение, фиксират синтактична еднородност, обграждат уточняващи обстоятелства, фиксират край на самостоятелно изречение. Изборът на знак при разграничаване частите на безсъюзното сложно изречение, при обграждане на уточняващото обстоятелство зависи от смисловите отношения между частите на изречението и между членовете му. По такъв начин студентите трябва, първо, да дадат отговор на въпроса, необходим ли е, или не препинателен знак в дадена позиция, и второ, ако е необходим, базирайки се на комуникативната задача в дадения текст, да изберат от възможните варианти единствения оптимален за дадената пунктуация препинателен знак.

Що се отнася до способността на съвременната руска пунктуация да придава разнообразни стилистични качества на текста, то би трябвало да се отбележи огромното значение на изучаването на пунктуационното оформяне на различните от жанрово-стилистично гледище текстове за бъдещите редактори, коректори, преводачи. В официално-деловите и научните текстове допълнителните бележки се оформят обикновено под линия, а не както в художествената литература чрез усложняване на структурата на изречението. При условие че те бъдат оставени в изречението, най-често се обграждат със скоби, докато в художествената литература – със запетайки или с тирета. Неавторската реч в научните и официално-деловите текстове, като правило, е затворена в кавички, а в художествената литература

функцията се поема от тирета и много рядко от кавичките. От друга страна погледнато, пунктуационната практика в научните и официално-деловите текстове почти не допуска отклонения от строго определеното правило, докато в художествената литература, напротив, най-активно се използва гъвкавостта на пунктуацията за стилистична характеристика, за характеристика на героите и т.н. В мерената реч много повече, отколкото в немерената, излизат на преден план, стават водещи при определяне на знака, смисловият и интонационният принцип. И така, плътно се приближихме до така наречените „авторски знаци“, които не са нищо друго освен индивидуално „прочетен“ вариант в дадена пунктуационна ситуация. Този знак-вариант е най-предпочитаният, най-любимият за автора. Например в поезията на А. Блок тирето е най-често срещаният знак. Авторът го използва, за да придаде на описанието динамичност, рязкост. М. Горки много често използва тирето в диалогичната реч, като по такъв начин изразява нейната непълнота, незавършеност, разпокъсаност и т.н.

Във връзка с авторската пунктуация В.В. Виноградов изразява следното становище: „В стиле индивидуалного творчества могут быть преобразованы и переосмыслены значения даже общелитературных знаков препинания“ [Виноградов 1963: 9]. Л.В. Щерба пише: „... авторов, вовсе не отступающих от нормы, конечно, нет – они были бы невыносимо скучны. Когда чувство нормы воспитано у человека, тогда-то он начинает чувствовать всю прелесть обоснованных отступлений от нее у разных хороших писателей. (Я говорю „обоснованных“, потому что у плохих авторов они бывают недостаточно мотивированы внутренним содержанием – поэтому-то эти авторы и считаются плохими.)“ [Щерба 1939: 10].

През завършващия етап от обучението водещ принцип при анализирането на материала трябва да бъде ономазиологическият (от смисъла към формата), само като спомагателен трябва да се използва семасиологическият (от формата към смисъла). В последния стадий от завършващия етап на обучението тези два принципа трябва да достигнат до органично единство, което осигурява относително пълен обхват на материала, висока степен на неговото осмисляне и достатъчна систематизация.

ЛИТЕРАТУРА

- Былинский, Розенталь 1961 Былинский К.Б., Розенталь Д.Э. Трудные случаи пунктуации. Москва: Искусство, 1961. 231 с.
- Валгина 1978 Валгина Н.С. Что такое авторская пунктуация // Русская речь. 1978. № 1. С. 48–56.
- Виноградов 1963 Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. Москва: АН СССР, 1963. 255 с.
- Горбачевич 1978 Горбачевич К.С. Нормы современного русского литературного языка. Москва: Просвещение, 1978. 239 с.
- Золотова 1982 Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва: Наука, 1982. 368 с.
- Костомаров, Леонтьев 1966 Костомаров В.Г., Леонтьев А.А. Некоторые теоретические вопросы культуры речи // Вопросы языкознания. 1966. № 5. С. 3–15.
- Ломоносов 1952 Ломоносов М.В. Российская грамматика // Полное собрание сочинений в 10 т. Т. 7: Труды по филологии 1739–1758 гг. Москва: АН СССР, 1952. С. 389–578.
- Пеньковский,
Шварцкопф 1979 Пеньковский А.Б., Шварцкопф Б.С. Опыт описания русской пунктуации как функциональной системы // Современная русская пунктуация. Москва: Наука, 1979. С. 5–7.
- Розенталь 1984 Розенталь Д.Э. Справочник по пунктуации. Москва: Книга, 1984. 272 с.
- Щерба 1939 Щерба Л.В. Спорные вопросы русской грамматики // Русский язык в школе. 1939. № 30. С. 10–21.